इति मनुवचनात् (8, 13)। रिपौ मित्रे चेति चशब्दाल्लोकरञ्जनार्थं कतिपयैर्वणिग्भिरप्यधिष्ठितं सदः कर्तव्यम्। यथाह कात्यायनः।

कुलशीलवयोवृत्तवित्तवद्भिरमत्सरैः।
वणिग्भिः स्यात्कतिपयैः कुलभूतैरधिष्ठितम्॥

5 इति। व्यवहारान्नृपः पश्येदित्युक्तम्। तत्रानुकल्पमाह।

अपश्यता कार्यवशाद्व्यवहारान्नृपेण तु।
सभ्यैः सह नियोक्तव्यो ब्राह्मणः सर्वधर्मवित्॥ JÂGÑ. 2,3.

कार्यान्तरव्याकुलतया व्यवहारानपश्यता नृपेण पूर्वोक्तैः सभ्यैः सह सर्वधर्मवित्। सर्वान्धर्मशास्त्रोक्तान्सामयिकांश्च धर्मान्वेत्ति चित्ते विचारयतीति सर्वधर्मवित्। ब्राह्मणो न
10 क्षत्रियादिर्नियोक्तव्यो व्यवहारदर्शने। तं च कात्यायनोक्तगुणविशिष्टं कुर्यात्। यथाह।

दान्तं कुलीनं मध्यस्थमनुद्वेगकरं स्थिरम्।
परत्र भीरुं धर्मिष्ठमुद्युक्तं क्रोधवर्जितम्॥

इति। एवंभूतब्राह्मणासंभवे क्षत्रियं वैश्यं वा नियुञ्जीत न शूद्रम्। यथाह कात्यायनः।

ब्राह्मणो यत्र न स्यात्तु क्षत्रियं तत्र योजयेत्।
15 वैश्यं वा धर्मशास्त्रज्ञं शूद्रं यत्नेन वर्जयेत्॥

इति। नारदेन त्वयमेव मुख्यो दर्शितः।

धर्मशास्त्रं पुरस्कृत्य प्राड्विवाकमते स्थितः।
समाहितमतिः पश्येद्व्यवहाराननुक्रमात्॥

इति। प्राड्विवाकमते स्थितो न स्वमते स्थितः। राज्ञा चारचक्षुषा परसैन्यं पश्यतीतिवत्।
20 तस्य चेयं यौगिकी संज्ञा। अर्थिप्रत्यर्थिनौ पृच्छतीति प्राट्। तयोर्वचनं विरुद्धमविरुद्धं च सभ्यैः सह विविनक्ति विवक्तीति विवाकः। प्राट्चासौ विवाकश्चेति प्राड्विवाकः। उक्तं च।

विवादानुगतं पृष्ट्वा ससभ्यस्तत्प्रयत्नतः।
विचारयति येनासौ प्राड्विवाकस्ततः स्मृतः॥

25 इति। अपि च।

रागाल्लोभाद्भयाद्वापि स्मृत्यपेतादिकारिणः।
सभ्याः पृथक्पृथग्दण्ड्या विवादाद्द्विगुणं दमम्॥ JÂGÑ. 2, 4.

पूर्वोक्ताः सभ्या रजसो निरङ्कुशत्वेन तदभिभूताः। रागात्स्नेहातिशयात्। लोभाद्वा लिप्सातिशयात्। भयात्संत्रासाद्वा। स्मृत्यपेतं स्मृतिविरुद्धम्। आदिशब्दादाचारापेतम्। कुर्वन्तः।
30 पृथक्पृथगेकैकशः। विवादाद्विवादपराजयनिमित्ताद्दमात्। द्विगुणं दमं दण्ड्याः। न पुनर्विवादास्पदीभूताद्द्रव्यात्। तथा सति स्त्रीसंग्रहणादिषु दण्डाभावप्रसङ्गः। रागलोभभयानामुपादानं रागादिष्वेव द्विगुणो दमो नाज्ञानमोहादिष्विति नियमार्थम्। न च राज्ञा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जमिति (11,1) गौतमवचनान्न ब्राह्मणा दण्ड्या इति मन्तव्यं तस्य प्रशंसार्थत्वात्।